

„Búcsú a latin nyelvtől”

A kassai közigazgatás nyelvváltása 1840-ben

TIBOR KŐMÍVES

“A Goodbye to the Latin Language” The Change of Administrative Language
in Košice in 1840

811.124`244:35(437.6)“1840”

81`244:811.124

35:81`244

Keywords: Kassa (today, in Slovak: Košice), 19th century. The development of the official language in the city administration and citizens of Kassa. The switch from Latin to Hungarian.

A 19. század elejére Nyugat-Európában már több országban általánosan elfogadottá vált az „egy állam – egy nemzet” nemzetiségpolitikai elv, amelyet a német romantika nyelvi koncepciója és a francia államnemzet sajátos ötvözeteként (Deák 2000, 30. p.) az 1830–40-es években már a Habsburg Birodalom egyes nemzetei és nemzetiségei is követtek, a reformkori Magyarországon pedig a legérezhetőbben a magyar liberálisok nemzetkonceptiójának megfogalmazásában jelenik meg.

A Habsburg Birodalom nemzetiségeinek kutatása során mára egyre inkább előtérbe kerül a nemzetkép kérdése, vagyis az egyes népeknek a nemzeti sztereotípiák aspektusából történő, részben a szociálpszichológiát illető vizsgálata, amely egyre pontosabb statisztikai és mérési módszerek segítségével igyekszik feltárni az egyéni és az ehhez kapcsolódó tágabb értelmű csoporttudat jellegzetességeit a korabeli sajtótermékek, tehát a közvélemény alapján. „A nemzetképek kialakulása szorosan összefügg a nemzetfejlődés, a nemzeti-nemzetállami ideológiák, a modern nemzetudatok kialakulásával, a nemzetállami törekvések megjelenésével.” (Sokcsevits 2006, 4. p.) A sztereotípiák, a kép alkotásának jellemző mozzanata, hogy elengedhetetlenül, mérlegelés nélkül orientál, ugyanakkor könnyen programmá válhat és vált is a társadalom körében (Miskolczy–Vári 2006, 10. p.). Az önkép alkotásánál, az önmeghatározásnál az egyes népek igyekeztek tudományosan megalapozni nemzetük létjogosultságát, célul tűzve ki az önigazolást; ez a jelenség Kelet-Közép-Európa térségében minden nemzetiségnél, így Habsburg Birodalom nemzetiségei körében is megfigyelhető. A tudományos önigazolás fő szószólói, az irodalom képviselői már a 18. század végén hangot adtak nemzetük dicsőítésének, s a magyar költők, prózaírók az egyes szomszédos népek jellemzése során, de saját nemzetük történelmének, eredetének taglalásánál is nemegyszer nemzetképet, nemzetképeket alkottak, ugyanakkor a szlovák, a horvát és részben más szláv gondolkodók, ha a magyarságról volt szó, nemzetük és népük kíméletlenül elnyomó és kizsákmányoló nemességet láttak és láttattak (Fried 2006, 16. p.). Ezek az eszmék természetesen nem terjedtek egyformán a Magyar Királyság összes nemzetisége körében, s ha részben elfogadjuk is ezeket a túlzó, egyszerűnek tűnő, sokszor megfontolatlan szemléleteket, feltétlenül szem előtt kell tartanunk, hogy a 19. század első

felében a nemzetiségek nemcsak politikailag, gyakran nyelvileg sem alkottak egységet. Árnyaltabb képet erről a problematikáról csak akkor kapunk, ha megvizsgáljuk a korabeli forrásokat, és itt nem csupán az irodalmi-kulturális hagyományt kell érteni, hanem a korabeli hivatalos és magánlevelezéseket, feljegyzéseket, s ami a szempontunktól lényegesebb, a társadalom egy része lakóhelyéül, valamint a kulturális élet központjául is szolgáló városok iratanyagait. A városok polgárainak és lakosainak közössége a sok nemzetiség egymás mellett élésének tipikus példája, így a városi iratanyag nem csupán a város működésének, jogi-gazdasági viszonyainak megértéséhez szolgálhat alapul, hanem e multikulturális közeg nemzeti-nyelvi sokszínűségének, ugyanakkor a nemzetiségek egymás mellett élésének realitásához.

A nemzeti sztereotípiák alkotásának az egyes nemzetiségek körében feltűnt fontos mozzanatait a nemzeti-nyelvi mozgalmaknak a 18. század végén és 19. század elején bekövetkezett előretörése befolyásolta. A horvát nemzeti megújulási mozgalom tagjai a magyar országgyűlésen háttérbe szorultak a 19. században, a magyar képviselők ugyanis félték az illír gondolatok előretörésétől, jóllehet a magyar nemzeti nyelv érdekében a 19. század első évtizedeiben tett erőfeszítések példaként szolgáltak a horvátok számára is. A horvát értelmiség ekkor is két részre oszlott, egyikük a Habsburg-ellenes fellépést hirdette, Horvátországot a középkori hagyományokat követő közös államalakulat keretei közt képzelte el, a másik vonal ugyanakkor a teljes elszakadást tűzte ki célul, de a horvátság magyarokról alkotott képe és ez utóbbi elképzelés csupán később, a dualizmus kori nemzeti küzdelmek során alakul át (Sokcsevits 2006, 21–22. p.), illetve ekkor kezd radikalizálódni; a magyar fennhatóságban nemzetük függetlenedési folyamatának akadályát látták. A magyar reformkori elit körében az illírizmustól való félelmen kívül erőteljesebben jelenik meg a pánszláv gondolatok és a körjük csoportosuló mozgalmak elvetése. A délszláv kisebbségek közül a szerbek képviselték erőteljesebben a pánszláv gondolatok terjesztését, bár a Habsburg Birodalmon belül élő és a birodalom határain túli szerbek között is jelentős kulturális különbségek mutatkoztak. Míg a birodalom belül a kultúrának német hatással ötvöződő változata alakult ki, a szerb állapotokra jellemző, hogy a két szerb szabadsághős, Kara György és Milos Obrenovics sem írni, sem olvasni nem tudott. Az első szerb újság, a Srbske novine 1834-ben jelent meg, és a gyér számú szerb írócsoport azon munkálkodott, hogy a nyugati műveltséget közelebb hozza a kisszámú szerb olvasóközönséghez (Rátz 2000, 80. p.).

A cseh nemzeti mozgalom sajátossága, hogy viszonylag korán kibontakozott, és az elsők között öltött tömeges méreteket (Hroch 1989, 87. p.). Csehország volt a politikai pánszlávizmus központja, képviselői (Pavol Jozef Šafárik, František Palacký, Ján Kollár) igyekeztek tudományos érveket felsorakoztatni a politikai agitátorok tevékenységéhez, sőt képviselői maguk is részt vettek a gyakorlati politikában (Rátz 2000, 106. p.). Közülük ketten szlovák származásúak voltak, Kollár és Šafárik mégis a cseh nyelvet akarták elfogadtatni hivatalos és irodalmi nyelvként a szlovákok számára is; ellenezték a középszlovák nyelvjáráson alapuló nyelv bevezetését, Štúr és Hodža elképzeléseit. A nyelvi viták és a magyarelles megmozdulások a '40-es évek elejére érték el csúcspontjukat, amikor a magyar nyelv hivatalossá tételére megindított mozgalmak is a leghevesebbek voltak. A szlovák nyelvi mozgalmak centrumai az egyházi, főként az evangélikus iskolák voltak. Zay Károly, az evangélikus iskolák főfelügyelője erőteljesen fellépett a szlovák törekvések ellen, közbenjárására tiltották be 1841-ben az iskolákban működött szlovák irodalmi köröket (Rátz 2000, 119. p.; Kiss 2005, 25. p.).¹

Az osztrák és német nyelvterületen, látva a különböző népek nyelvi összetűzéseit, a nyelvpolitika megváltoztatásában látták a megoldást a birodalom nyelvi sokszínűségének problémáira. A birodalom vezető politikusai nem tekintették komoly gondnak a magyar és a szláv nyelvi küzdelmeket, a két nemzet (a magyar és a szláv) nyelvharcat Kübeck báró kamarai elnök 1843-ban egyenesen a „barbárság s az erőszak küzdelmének” tulajdonította, szerinte egyik nyelv sem alkalmas arra, hogy a művelt civilizáció eszköze legyen (Szekfű 1926, 554. p.).

A 19. századi Nyugat-Európában a nemzetállam elve vált az általánosan elfogadott állami és politikai tényezővé, sőt a 19. századra az egyes országok már kialakították a maguk nemzetállamát, ennek működő adminisztrációját, de a politikai és a kulturális intézményrendszerét is (Fried 2006, 18. p.), ellenben a soknemzetiségű Habsburg Birodalomban egyetlen nemzetiség (etnikum) sem rendelkezett számottevő relatív többséggel (Deák 2000, 7–8. p.), így nem alakulhatott ki a nemzetállam alapvető társadalmi feltétele sem. Az 1848–49-es forradalmi mozgalmakat megelőzően a nemzeti mozgalmak a nyelvi jogok kiterjesztését, bővítését a modern nacionalizmus eszméinek jegyében sürgették. A nemzetiségek nyelvi törekvései több szempontból különböztek,² mégis egységesen léptek fel a nyelvi jogok kiterjesztéséért, mert a széthúzó társadalmi viszonyok és a birodalmi politika figyelembevételével ez látszott a legnagyobb összetartó erőnek. Magyarországon a rendi nemzeti politikára közvetlenül hatott a nemzeti nyelv kérdése, így kapcsolódhatott össze a politika és a kultúra. A felvilágosodás korának magyar művelődési programjai a nemzeti irodalom támogatásán kívül fontosnak tartották az államnyelv magyarrá tételét is, ezért a II. József által hivatalossá tett német nyelv helyébe nem a latint, hanem a magyar nyelvet akarták állítani, s ezzel részesei lettek a nemzeti megújulás eszmei-politikai áramlatának (Veliky 1999, 13–14. p.). A magyar nyelvi törekvések idején a törvényhozás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás területén továbbra is a középkorból örökölt latin nyelv volt a kötelező és meghatározó. A magyar nyelv ügyét a törvényhozás 1790-től szorgalmazta, ekkor az alsótábla először mondta ki az országgyűlésen, hogy ezentúl magyar nyelven folytatja tanácskozásait, egyben a gimnáziumokban és az akadémiákon is a magyar nyelvet vezetik be oktatási nyelvként,³ de végleg csak 1844-ben teheték kötelezővé a magyar nyelv hivatalos használatát. Az országgyűléseken tehát csak az alsótáblán volt engedélyezett a magyar nyelv használata, a követek felirati javaslataikat, levelezésüket, hivatalos írásbeli ügyintézésüket továbbra is latinul folytatták.

A magyar reformkori országgyűléseken később is több alkalommal felmerült és számos esetben vita tárgyát képezte a magyar nyelv használatának kérdése, a nemzeti eszme, ezen belül a hivatalos nyelv kérdésének megoldása egyre erősebb politikai tényezővé vált. A reformkorban a nyelvhasználat kérdése a központi kormányzat társadalompolitikájában is megjelenik, sőt a Habsburg-adminisztráció még a nemzeti törekvések befolyásolására is felhasználta. A birodalom centralizációs törekvése, erőteljes és célirányos volta sem gátolta azonban a vallás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás alsó fokán a helyi népesség anyanyelvének használatát (Deák 2000, 191. p.). A nagyobb közigazgatási egységekben, a városokban a hivatali nyelvhasználatot a szokásjog, a mindenkori tanács és nem utolsósorban a városi népesség határozta meg. A reformkori rendi országgyűléseken is többször előkerült a városok, s ezen belül kiváltképp a szabad királyi városok kérdése. A szabad királyi városok csökkenő gazdasági potenciálját és befolyását nemegyszer sérelmezték követeik, a rendek pedig éppen elmaradott gazdasági szerepük miatt követelték a városok szavazati jogának szabályo-

zását, s ez a vita az 1825–27. évi országgyűlésen csúcspontot ért el. A királyi városok gazdasági és kulturális szerepük hanyatlását abban látták, hogy egyrészt a király túlzott befolyása alatt állnak, másrészt, összehasonlítva a nyugati országok városaival, a hazai városok polgárainak és lakosainak nemzetiségi összetétele különbözik az ország nemzetiségi arányszámától, Magyarországon ugyanis, a városokon kívül, a paraszti tömeg, illetve a nemesség van túlsúlyban a polgári elemmel szemben. Több megyei követ úgy látta, hogy a királyi városok polgárai „sohasem, vagy csak nagyon nehezen simulnának a magyar nemzetiséghez” (részletesebben lásd Czoch 1998a, 1179–1193. p.), éppen ezért a vármegyei elit a tiszai kerületek városait részesítette előnyben. A kassai követ nem szólalt fel az 1825–27. évi országgyűlésen, bár, úgy tűnik, a 19. század első felében nem a magyarok voltak többségben a város lakosságát illetően, így a kassaiakat is érintette a magyarság és más nemzetiségek viszonyának kérdése (Czoch 1998b, 72. p.). Wick Béla Kassa-monográfiájában kiemeli, hogy a város őslakos polgárainak érintkezési nyelve e korban a magyar, a német és a szlovák nyelv, de nagyon sokan beszélnek francia nyelven és többen angolul is (Wick 1941, 178. p.). Fényes Elek 1837. évi statisztikai művében megállapítja: „Nyelvökre nézve magyarok, németek és tótok – a németek azonban számosabbnak tetszenek a magyaroknál.” (Idézi Czoch 1998b, 72. p.) A Kassáról származó neves régész és művészettörténész, Henszlmann Imre is a német polgárság túlsúlyát emeli ki, mely „nemzedék kevésbé szít a magyar szellemhez, mely csak gyermekeiknél kezd fogamzani” (Henszlmann 1846, 19. p.). A Magyarföld és Népei című folyóiratban 1846-ban megjelent városleírásában hozzáteszi, hogy „a magyarságot itt, mint mindenütt, általában a közép nemesség teszi, állandó lakást azonban aránylag csak kevesen tartanak közülük a városban, mert a Kassán lakástól elidegenítheti őket a fő nemesség kizáró osztályszelleme” (Uo.). Tanulmányának függelékében a szerkesztők fontosnak találták kiegészíteni, hogy Kassa „minden rendű és osztályú lakosa közt számos magyar található és még az idegenajkúak nagyobb része is ért és beszél magyarul; az új nemzedék magyarosodása pedig nemzetiség tekintetében biztos átalakulásra nyújt reményt” (l. m. 20. p.). Ondrej Halaga szlovák medievista, történész, aki a város levéltárát is rendezte, a reformkori kassai nemzetiségi összetételről értekezve a szlovák nemzetiség abszolút többségéről beszél Fényes Elek és Johann Plath műveire hivatkozva; szerinte a csak szlovákul beszélő lakosok száma az 1860-as évek elején 8473 volt (Plath, J.: Kaschauer Kronik. Kassa, 1860, 45–47. p. Idézi: Halaga 1982, 17. p.), hozzátéve, hogy akik tudtak latinul, azok beszéltek szlovákul is Kassán (Halaga 1982, 17. p.). Fényes 1851-ben az országos népszámlálás alapján pontosabb adatokat is közöl: 4738 tót, 2904 magyar, 2592 német, 729 izraelita, 100 cigány, 2838 pedig külföldi és belföldi idegen (Idézi Czoch 1998b, 72. p.).⁴ A lélekösszeírások a 18. század végétől szerényebb ütemű növekedést mutatnak az 1830-as évek közepéig. Az első adat 1787-ben a II. József-féle népszámlálás 7905 főt mutatott, majd az első fennmaradt városi lélekösszeírás, amely 1788-ból maradt fenn, 7537 főt számlált (Czoch 2009, 70. p.). A lakosság számának emelkedése az 1830-as évek végén gyorsul fel, a legnagyobb ütemű növekedés az 1850–1860-as években tapasztalható. Az 1836 és 1838 közötti évek összeírása 10 300 főt számlált, majd 1839-ben 11 000 fölé emelkedett, 1844-ben már közel 13 000-et tett ki, végül az utolsó lélekösszeírás 1847-ben a 14 000 főt is meghaladta (Idézi Czoch 2008, 44. p.; Kiss 2005, 21. p.).

A város közigazgatási területe négy részből állt: a belvárosból és a hozzá tartozó újvárosból, valamint az alsó, a felső, és a középső hóstátból. Általános tendencia volt a korszakban, hogy míg a belváros népessége alig emelkedett, a hóstát lakossága a

betelepülések következtében erőteljesebben növekedett (Wiedermannová 1984, 149–150. p.). Míg Kassán a Hóstátnak csak 1843-tól maradtak fenn iratai különálló levéltári fondként, Eperjes Felső-Hóstátjának városkönyvét 1665-től 1828-ig vezették. Az eperjesi hóstát jegyzőkönyve megbízható forrás a külváros népességének növekedését, lakosainak foglalkozását és a külvárosi tanács tisztújítási processzusát illetően, sőt 1750-től a Felső-Hóstát pénzügyi könyvelését is tartalmazza. Az eperjesi Felső-Hóstátot tehetősebb emberek lakták, mint az Alsót,⁵ az előbbi városrészben több az önálló házzal és a saját földdel rendelkezők száma is. A fennmaradt hóstáti városkönyveket különböző szlovák nyelvjárásokban vezették, mivel gyakran változtak az írások, és velük együtt a szlovák nyelvjárások, vagy helyesebben nyelvváltozatok és a helyesírás is (Wiedermannová 1984, 150–151. p.). A kassai hóstát adminisztrációjában szintén külön közvetlen felügyelők, hóstáti bírák képviselték a város vezetését már a kora újkor óta. A bírákat a városi tanács választotta, leggyakrabban a hóstáti lakosok közül kerültek ki. A kassai hóstáti bírák túlnyomó többsége szláv ajkú és gyakran írástudatlan.⁶ A hóstát területileg és közigazgatásilag is a városi adminisztráció része, a külvárosi lakosok jelentős része szlovák ajkú volt, így a szlovák nyelvhasználat a 18. század utolsó negyedétől tűnik fel a tanácsi iratokban, mégpedig az ügyekhez mellékelt dokumentumok nyelveként, a város vezetésének szóló felterjesztések azonban továbbra is latinul íródnak, egészen 1841-ig.

A reformkori hivatali nyelvhasználat változását, egységesítését az ország nyelvi különbségei miatt tartották fontosnak, ugyanezt a célt szolgálta évszázadok óta a latin, amelyet ismét csak egy közösnek ítélt nyelvvél, a magyarral kívánták felváltani. A kassai városi közigazgatás nyelve ugyanakkor túlnyomórészt latin nyelvű a 19. század első felében is. A tanácsülések jegyzőkönyveit egészen 1841-ig latinul vezetik, a magyar nyelvű leveleket és ügyiratokat is latinul regesztázzák. Az ügy rövid latin nyelvű leírását rávezették az irat külzetére, ez egyben az iktatást és az iratok későbbi kezelését is megkönnyítette. Előfordult viszont korábban is, hogy a városi hivatalok egymás közt mégis magyarul leveleztek, a Választott község 1839-ben az országgyűlésre történő követválasztással kapcsolatban ajánlja a város tanácsának, hogy a jobb együttműködés és a közös érdekek képviselete végett az országgyűlésre a többi szabad királyi várossal közös követutasítással ellátott követeket indítsanak.⁷

A latin nyelv tudása, amellyel, hogy a rendi státus jele volt, évszázadokon keresztül belépőt jelentett az ország közigazgatási és politikai szférájába (Pál 2005, 4. p.). Kassán azoknak a polgároknak, akik nem tudtak latinul, a különböző városigazgatási, jogi, peres eljárások során a város tisztviselői, kiküldött megbízottai a saját nyelvükön olvasták fel az ügy vagy ügylet szempontjából fontosabb iratokat, pl. a nyugtákat⁸ és a végrendeleteket,⁹ ami feltételezte az ügyben eljáró hivatalnokok nyelvismeretét. Ezeket az iratokat legtöbbször Kassa királyi város aljegyzője vagy egy írnok foglalja írásba, de gyakran valamelyik nyelvismerettel rendelkező senator végzi ezt a munkát, a testátor, vagyis az örökgyó, illetve a nyugta kiállítójának kérésére. A nyugtában nem szerepelnek tanúk, de a végrendeletek végén két tanú igazolja, hogy az iratot a végrendelezőnek anyanyelvén is felolvasták.¹⁰ Mindezekről latin nyelvű jelentések készülnek, így többször csak az ügyek résztvevőinek nevéből következtethetünk anyanyelvükre. A nyugtákat, bérleti szerződéseket, zálogosításokat a különböző nemzetiségű kassaiak természetesen saját anyanyelvükön fogalmazták meg (feltéve, ha tudtak írni), s ezt az eredeti iratot nemegyszer a városi ügyirathoz csatolták, s ebből már természetesen kiderül, hogy német, magyar vagy szlovák anyanyelvű-e az ügyben szereplő polgár.

1829-ben például Takács György 300 rajnai forintért zálogba adja szőlőjét, a latin nyelvű záloglevél alatt a maga biztonsága kedvéért az irat saját kezével írott magyar nyelvű átírását is fontosnak tartja.¹¹ A hivatalos latin nyelvű záloglevél mellett tehát szerepel a polgár anyanyelvén megfogalmazott átirat is, hogy a latin nyelvet nem ismerő is biztos legyen abban, hogy a pontosan behatárolt szőlejét a számmal és szóval is közölt áron adja zálogba.

A hóstáti lakosok nyelvhasználata gyakran szlovák, amint ez a hóstáton készült különböző iratokból is kiderül, ugyanakkor a hóstátiak tisztújítási jegyzőkönyve, amely csak 1843-tól maradt ránk, magyarul íródott.¹² A szlovák nyelv¹³ hivatali használata egyébként nem mondható túl gyakorinak Kassán az 1830-as években a várossal való levelezések csak kivételes esetben történtek szlovákul, bár Kassáról elmondható, hogy több nemzetiség és több vallás városa volt. Korábban még a hóstáti lakosok irataiból sem derül ki, hogy nagyszámú szlovák népesség lakta, a megmaradt iratok közül csak a bíróságok tanúinak kihallgatási jegyzőkönyve bizonyítja a szláv ajkú népesség 16–17. századi jelenlétét (Halaga 1957, 27. p.). Hasonló a helyzet Pozsonyban is, amely szintén többnemzetiségű város volt már a középkor óta, ellenben a Pozsony Városi Levéltárban elhelyezett 1564–1859 között keletkezett oklevelek és levelek jegyzéke egyetlen szlovákul írt dokumentumot sem tartalmaz (Skladná 2005, 237. p.). Kassán viszont – elvéve – akadnak szlovák nyelvű levelek az 1830-as években, amelyeket a városhoz nyújtottak be polgárai; ilyen például Michael Vasinszky levele a városi tanácshoz, melyben anyja házának ügyében ír Mogilanyból,¹⁴ Krakko mellől.¹⁵ Ehhez hasonló leveleket azonban alig-alig találunk, a város szolgálatában álló tisztviselők tollából származó jelentések, ügyiratok vagy levelek között pedig egyáltalán nem.

Hasonló a helyzet Miskolcon is, amely ugyan nem volt szabad királyi város, sőt a magyar lakosság erős túlsúlya az újkorban is megmaradt, de az etnikumváltások és a „két nemzedék alatt történő beolvadás” a 19. század közepére és a második felére már jellemző jelenség, míg a 18. században a miskolci lakosságot „sokkal inkább a különböző nyelvek egymás mellett élése, valamint a nyelvi keveredés jellemzi” (Faragó 2000, 233. p.). Miskolc kamarai mezővárosra, de a környékbeli iparos falvakra még inkább jellemző a szlovák betelepülés, a Szepességből érkező bevándorlók valószínűleg már bizonyos kétnyelvűséget (szlovák és német) hoztak magukkal, ami némi megosztottságot eredményezett. Miskolcon még Tizenháromváros nevű utca is létesült a 18. században, ami nagyszámú felföldi (szlovák, német, lengyel) etnikum szegregációjára utal.¹⁶ Az eredetileg magyar nyelvű lakosság pedig a nagyszámú betelepüléssel, a munkavégzés és a kapcsolattartás tekintetében viszonylag hamar többnyelvűvé lesz, magyar identitásukat azonban megtartják. „Két-három kultúra, szokásrendszer és nyelv kisebb-nagyobb mértékű ismerete azonban nyilvánvalóan meggyengíti az eredeti identitást, és olyan helyzetet hoz létre, amelyben lehetségessé válik annak megváltoztatása.” (Faragó 2000, 237. p.) A miskolci idegenek „magyarosodása” azonban már a 19. század elején elkezdődött, míg Kassán és Pozsonyban a nem magyar ajkú lakosok esetében a folyamat csak az 1840-es évek nyelvrendeletei után tapasztalható.

A felvilágosodás kora óta többször is adtak ki nyelvrendeleteket, ilyen volt például a nagy visszhangot keltő 1784. évi II. József-féle jogszabály, amely a kormányzásban a latin helyett a németet nyilvánította hivatalos nyelvvé, ugyanakkor a németnyelv-tudást kötelezővé tette a hivatalnoki állások betöltéséhez. A városokban nem fogadták túl lelkesen a rendeletet, főleg azokon a területeken nem, ahol magyar anyanyelvűek laktak túlsúlyban. A szabad királyi városok német nyelvű többségének nem jelentett problé-

mát a rendeltben előírt hivatali nyelvváltás. II. József rendeleteinek visszavonása után, már testvére, Lipót rendelkezett a magyar nyelv tanításáról, sőt kifejezte, hogy a hivatalnoki tisztségeket is azok kapják, akik beszélik a magyar nyelvet.¹⁷ I. Ferenc 1805. évi dekrétumában engedélyezte a király elé és a kancellária számára történő felterjesztések kétnyelvűségét (latin és magyar),¹⁸ majd 1830-ban törvény teszi ezt kötelezővé és engedélyezi a magyar nyelv használatát az alsóbb fokú bíróságokon.¹⁹ A reformkori országgyűlések törvénycikkelyei között 1836-ban találunk a magyar nyelvről szólót, melyben engedélyezik a magyar nyelv használatát a Királyi Ítéelő Tábla és a Királyi Udvari Főtörvényszék előtt.²⁰ Az 1840:6 törvénycikkely írja elő a köztörvényhatóságok számára, hogy „a legfelsőbb helyre teendő felírásaikat szinte egyedül magyar nyelven szerkesztessék,” s ezzel együtt a Helytartótanács is „nem csak intéző, hanem körleveleket is az országbeli minden törvényhatóságokhoz magyar nyelven bocsássa el”. A törvény negyedik és ötödik paragrafusai előírja, hogy az egyházi törvényhatóságok a világiakkal kizárólag magyar nyelven levelezzenek, illetve a kamara a hozzá intézett magyar nyelvű levelekre magyarul válaszoljon.²¹ A szlovák történetírás a törvény negatív hatásai között kiemeli, hogy a következő három évben az egyházi anyakönyvezés magyar nyelvre váltott (Franková 1999, 35. p.). A törvény nem tér ki expressis verbis arra, hogy a köztörvényhatóságok milyen nyelven iktassák a beérkezett leveleket, Kassán 1841-től mégis minden tanácsülési iratot magyar nyelven kezdtek regesztázni. Azt, hogy hogyan fogadták a város előjárói a hivatali nyelvváltást, megértjük, ha az 1840-es évi tanácsülési jegyzőkönyv utolsó kötetének végén található búcsúlevelet²² olvassuk. A szöveg:

Vale, et requiesce paulum peramata lingua latina, incinerabilis manebis tui ad seram posteritatem memoria, laudem et gloriam tuam publica semper testabuntur protocolla archivaque tuis repleta documentis. – Non possumus igitur sed neque volumus tibi derogare dum nationalem maternam amodo amplectimur, tempus adest, ut erga hanc debitam gratitudinem testemur, tantis enim fuit noster unice erga te amor, ut tibi solum omnes dotes inesse, maternam linguam patriam vero in officiosis pertractationibus non tantum superfluam, sed vix usuabilem et applicabilem crediderimus. Evigilamus tandem ex lethargo, et dum eminentiam tuam, o potens ac praedominans adusque lingua latina! de praesenti quoque recognoscimus, una tamen dulcedinemque utilitatem, ac valorem maternae linguae nationalis intimius persentientes et nunc huic litantes exclamamus: Reddite, quae sunt Caesaris, Caesaris, et quae sunt Dei, Deo! Vale, iterum Vale.

A latin szöveg fordítása:

„Isten veled, és nyugodj egy keveset, hón szeretett latin nyelv, te elhamvadhatatlanul megmaradsz a kései utókor emlékezetében; hírnevedet és dicsőségedet mindig tanúsítani fogják a testületi jegyzőkönyvek és az irataiddal megtöltött levéltárak. Ezért nem akarunk, és nem is vagyunk képesek ártani neked, míg szeretve magunkhoz öleljük a nemzeti nyelvet. Itt az idő, hogy tanúbizonyságot tegyünk köteles hálaadásunkról, akkora volt ugyanis az irántad való kivételes szeretetünk, hogy azt hittük, egyedül csak bened van meg az összes adottság, míg hazánk és anyánk nyelve a hivatalos tárgyalásokon és ügymenetekben nemcsak hogy fölösleges, hanem kevéssé használható és alkalmazható. Végül ébredjünk fel letargiánkból, és amíg a te kiváltságodat, ó hathatós és ez ideig egyeduralkodó latin nyelv, továbbra is elismerjük, ezzel együtt azonban nemzeti anyanyelvünk édességét, hasznosságát és értékét egyre mélyebben érezzük, és

most neki áldozva, kiáltuk: Adjátok meg a császárnak, ami a császáré és Istennek, ami az Istené! Isten veled és ismét csak Isten veled!”²³

A művelődés- és mentalitástörténeti szempontból is említésre méltó szöveg meghatóan fejezi ki a városi polgárok kötődését az ősi latin nyelvhez. Ahogy az aljegyző tollából is kiderül, a tanács és a polgárok korábban nem gondolták, hogy a latin nyelvet a magyarral helyettesíteni tudják, ezt kifejezetten fölöslegesnek is ítélték. Pedig a magyar írásbeliségnek számos példája akadt a kora újkori magyarországi városi igazgatásban, a tanácsulések jegyzőkönyveit, főként a mezővárosokban, gyakran vezették magyarul, ahogyan a tanács által kiadott utasításokat is. Miskolc városkönyvét például már megjelenésétől, 1569-től magyarul írták, míg a debreceniek a 16. században még latin nyelvűek (Tóth 1990, 55. p.).

A latin Kassán tapasztalt továbbélését magyarázhatja, hogy a túlsúlyban levő kassai német ajkú polgárság talán nem bízott abban, hogy a „csupán” néhány évtizede megújított magyar nyelv már készen áll a hivatali írásbeliségtől megkövetelt komoly feladatra. A Habsburg-kormányzat körében csak a Bach-korszak neoabszolutisztikus felfogása közt találunk olyan nézeteket, hogy a birodalom népei közt egyedül a német és az olasz nyelv képes arra, hogy a civilizált és művelt népesség eszköze legyen (Deák 2000, 191–192. p.). Korábban viszont nincs nyoma ennek a nyelvpolitikának, nyelvi különbségek ugyanis mindig voltak, nyelvi harcok azonban Kassán nem merültek fel.²⁴ A soknyelvű város közigazgatásában egy olyan „holt” nyelvet használtak az újkorban, amelyet ekkoriban a legkézenfekvőbbnek és a legkifejezőbbnek ítélték az ügyek vitelére, ráadásul a polgárok szemében bizonyos hagyománya is volt, mivel a 16–17. században a városkönyveket latinul vezették, és az iratokat is ezen a nyelven resztazták. Különbséget tettek ugyanakkor az ún. nagy, és kis városkönyvek között, az utóbbit németül vezették, de a kora újkorban nagyon sok magyar bejegyzést is találunk a kis városkönyvben (*Kleines Stadtbuch*), melyet a 16. századtól „maculatóriumoknak” neveztek (Halaga 1957, 63. p.), a 17. században pedig a magyar bejegyzések domináltak a kis és a nagy városkönyvekben is. A városkönyvek és a protocollumok vezetése maradéktalanul csak 1841-től vált magyarrá. A reformkorban a város a Habsburg-kormányzattal és a kancelláriával latinul levelez, sőt József nádorral is latin a hivatalos levelezési nyelv.²⁵ A városi tisztségviselők sem egy közös nyelven leveleztek a várossal, hanem nyelvtudásuk függvényében. 1831-ben a városi földmérő németül,²⁶ a városkapitány (bár nem derül ki, hogy saját kezűleg írja-e a levelet)²⁷ és az egyháziak latinul, ellenben az arisztokrácia (a felső nemesi réteg is) magyarul ír a városi tanácsnak,²⁸ de előfordul, hogy németül leveleznek.²⁹ Azoknak a városoknak, melyek ekkor már magyarul írnak Kassára (pl. Debrecen, Eger), Kassa is magyarul válaszol, ellenben a latin nyelvű levelezést latinul iktatja, de előfordul, hogy magyar nyelvű levélre is latinul válaszol.³⁰ Gyakran megtörténik, hogy egy iraton belül több nyelven is írnak – itt kerül előtérbe a „szlovák” nyelv, a szövegek ugyanis legtöbbször a kelet-szlovákiai nyelvjárással kevert s a cseh nyelvű írásbeliséget követő ún. Bernolák-féle szlovakizált cseh nyelvet (Kiss 2005, 26. p.) tükrözik; amikor a hóstáti polgárok saját kezűleg állították ki a bérleti és adásvételi szerződéseket, ezzel „szlovák” nyelvű iratok is megjelennek a latinul megfogalmazott kérelemben.³¹ Egy másik példa is tökéletesen bizonyítja, hogy egy ügyben hányféle nemzetiségű, nyelvtudású lakos érintett. 1835-ben egy temetési iratban a sekrestyés latinul, a harangozó magyarul írt, ugyanakkor a temetést pénzzel támogató kassai orsolyita apácák főnöknője németül adja ki az erről szóló igazolást, a sírásók helyett pedig, mivel nem tudtak írni, latinul állítják ki a munkát és a bért igazoló szerződést.³²

1841-től a levelezések és az iratok nyelve tehát megváltozik, de ez a változás nem azonnali. A végrendeletek iratai egyes esetekben latin nyelvűek maradtak, az iktatás nyelve viszont, ha a levél latinul íródott, kétnyelvű lett.³³ A város kapitánya 1841-ben már magyarul (nem németül) írja jelentését a tanácsnak, és mert magyar nyelvű a levél, magyarul regesztázzák.³⁴ A királyi hatóságokhoz a törvény értelmében magyarul kell fordulni, jelen esetben a tartományi főbiztosnak a város magyar nyelvű jelentést küld a hadi pénztár bevételéről.³⁵ A gazdasági ülések jegyzőkönyve a kora újkorban latin és német nyelvű (Halaga 1957, 100–107. p.), a tárgyalt korszakban egészen a Bach-korszakig ezt is magyarul vezetik, az egyes foglalkozási ágak képviselői, iparágaktól függően, természetesen üzleti könyveiket, kereskedelmi és adósnylvántartásait anyanyelvükön vezették, ezek az 1830-as és 1850-es évek között többnyire német nyelvűek.³⁶

A soknyelvűség a városigazgatásban komoly problémát jelentett a korszakban, ahogyan a latin búcsúlevélből is kiderül. A városi írnokoknak, jegyzőknek és különböző tisztségviselőknél korábban kötelezően el kellett sajátítaniuk a latin nyelvű hivatali fogalmazást, néhány tisztségben kizárólag ezen a nyelven írhattak, készíthették jelentésüket. A városi hivatal néhány tisztviselőjének iratai közt viszont nem mindig, sőt több esetben egyáltalán nem találunk latin nyelvű szövegeket, ilyen volt például a városi kapitányi tisztség, 1831 és 1841 között ugyanis, amikor ugyanaz a személy, Haske Sándor látta el a városkapitány hivatalát, a kapitány németül levelez a város vezetőivel, 1841-ben viszont a németről egyenesen a magyarra vált át.³⁷ Igaz, aláírása nem saját kezű, feltételezhetően írnoka készítette a leveleket, de az írnok is igazodott a nyelvváltáshoz, és a jelentéseket 1841-től magyarul készítette. A magyar hivatali nyelvben megtestesült egynyelvűség mindenképpen leegyszerűsítette az ügymenetet Kassa hivatali rendszerében, a polgárok számára mégis a régi, a latin nyelvű rendszer volt kézenfekvőbb és természetesebb, ahogy a búcsúlevél szövegéből is kiderül, ezért nem érthetünk egyet maradéktalanul a 19. századi végi közzélekedéssel, mely szerint a tisztviselők „teljes készséggel és nehézség nélkül váltak meg a latin hivatalos nyelvtől” (Sziklay–Borovszky 1896, 94. p.). Nem csupán a latin nyelvtől búcsúznak ugyanis, hanem egyúttal ettől a „paradicsomi állapottól” is, hiszen a magyar ügyvitel és írásbeliség sok német ajkú polgárnak nehezebbnek bizonyult, mint ha latinul folytatták volna a korábban már megszokott gyakorlatot.

Jegyzetek

1. Zay fellépésének közvetlen kiváltó oka a Lőcsei Evangélikus Líceum diákjainak 1840-ben megjelentetett Jitrenka című irodalmi almanachja.
2. A nemzeti mozgalmak tipológiájához lásd: Hroch, Miroslav: Jazykový program národních hnutí v Evropě: jeho skladba a sociální předpoklady. *Český Časopis Historický* 93, [1995] 398–418. p.; Uő: *The Social Interpretation of Linguistic Demands of European National Movements*. San Domenico, Badia Fiesolana, 1994. (European University Institute Working Paper, No. 94/1) 12–20. p.
3. CJH, 1790. 16. törvénycikk.
4. Újabb részletes elemzése az adatoknak Czoch Gábor: A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján. In Czoch Gábor–Klement Judit–Sonkoly Gábor (szerk.): *Az Atelier-iskola. Tanulmányok Granasztói György tiszteletére*. Budapest, Atelier, 2008, 141–156. p.; Czoch 2009, 149–164. p.

5. Eperjesen Kassával ellentétben csak két hóstát volt: felső és alsó.
6. AMK, HR 1843–1861. A felső hóstát tanácsülési jegyzőkönyvei 1843.
7. AMK R/2 Magistratus, 1839. n. 290.
8. AMK R/2 Protocollum sessionum magistratualium 1831, Tomus 1. n. 2098.
9. AMK R/2 Magistratus, 1831. n. 1852.
10. Uo. A testátor, Csernizky János özvegye, született Zajatz Maria valószínűleg szlovákul beszélt.
11. AMK R/2 Magistratus, 1831. n. 2094.
12. AMK HR ad 3830/1843. A hóstáti bírák iratai hiányosak, és valószínűleg jegyzőkönyveiket sem vezették folyamatosan, ezért csak néhány évtized válogatott iratanyaga maradt fenn.
13. A szlovák nyelv kifejezést az egyszerűség végett használok, a korabeli iratok még a kodifikáció előtt kerültek a városi iratok közé. A kassai eredetű szlovák nyelvemlékek a kelet-szlovákiai nyelvjárásban, esetleg szlovakizált cseh nyelven, míg a pozsonyi szlovák nyelvemlékek többsége a „nyugat-szlovákiai nyelvjárásban íródtak”. Lásd Skladná 2005, 238. p.
14. Több falut magában foglaló kerület Lengyelországban, amelynek legfontosabb faluja a Krakkóval határos, azonos nevű Mogilany.
15. AMK R/2 Magistratus, 1831. n. 3135.
16. A hagyomány szerint a „Svábsor,” valamint a „13 utca” német posztószövőök II. József uralma idején bekövetkezett betelepülését jelzi, írásos emlékei azonban nem maradtak fenn. Lásd Faragó 2000, 220. p.
17. CJH, 1740–1835, 1901. 7. törvénycikkely, 245.
18. Uo. 4. törvénycikk, 325.
19. Uo. 8. törvénycikk, 501.
20. CJH 1836–68. 3. törvénycikkely, 14–15.
21. Uo. 6. törvénycikk, 91–92.
22. AMK R/2 Protocollum sessionum magistratualium, Tomus 3.
23. A latin szöveg fordításában nyújtott segítségért Gyulai Évának tartozom köszönettel.
24. Az országos nyelvi mozgalmakról országos szinten, bővebben lásd Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984.
25. AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 2082.
26. AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 2211.
27. AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 2207.
28. Andrássy gróf levele. AMK R/2 Magistratus, 1831, n. 2178.
29. Máriássy báró németül ír a katonai parancsnokságról. AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 3095.
30. AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 1906. Egy Eperjesnek írt fogalmazvány.
31. AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 1919.
32. AMK R/2 Magistratus, 1835 n. 52.
33. AMK R/2 Magistratus, 1841 n. 7.
34. AMK R/2 Magistratus, 1841 n. 9.
35. AMK R/2 Magistratus, 1841 n. 13.
36. Uo., 128. Schuldbuch, Conto-Buch, Leder Geschäfts Buch.
37. AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 2207; AMK R/2 Magistratus, 1841 n. 9.

Levéltári források

AMK = Archív mesta Košice (Kassa város levéltára)

R/2 = Registratúra mestskej rady/Stredná manipulácia 1786–1887 (A városi tanács iratai/Középső kezelés).

Protocollum sessionum magistratualium = Tanácsülések jegyzőkönyve (1790–1849)

Magistratus = A városi tanács ügyiratai és levelezése (1790–1849)

HR = Húšťacki richtári (Hóstáti Bírák iratai 1843–1861)

Felhasznált irodalom

- CJH 1740–1835. Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Iuris Hungarici 1740–1835*. Budapest, 1901.
- CJH 1836–68. Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Iuris Hungarici 1836–68*. Budapest, 1901.
- Czoch Gábor 1998a. Városfogalom, városok és polgárság a reformkorban. In Temesi József (szerk.): *50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Jubileumi tudományos ülészsak*. II. köt. Budapest, 1998.
- Czoch Gábor 1998b. Kassa polgársága a 19. század első felében. *Limes*, 1998/2–3.
- Czoch Gábor 2008. Területi és térszerkezeti változások Kassán a 19. században. In Czoch Gábor–Horváth Gergely Krisztián–Pozsgai Péter (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Budapest, Korall, 2008.
- Czoch Gábor 2009. A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján. In uő: *„A városok szíverei” Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról*. Pozsony, Kalligram, 2009.
- Deák Ágnes 2000. *„Nemzeti egyenjogúsítás” Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- Faragó Tamás 2000. A város népessége. In Faragó Tamás (szerk.): *Miskolc története 1702–1848-ig*. III/2. kötet. Miskolc, 2000.
- Franková, Libuša 1999. *Dejiny prešovského kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov. Prvá polovica 19. storočia*. Prešov, ManaCon, 1999.
- Fried István 2006. Nemzetjellem – nemzetegyeniség. Imagológiai problémák a 18–19. században. In Klement Judit–Miskolczy Ambrus–Vári András (szerk.): *Szomszédok világi. Kép, önkép és a másiktól alkotott kép*. Budapest, KSH Könyvtár és Levéltár, 2006, 16–23. p.
- Halaga, Ondrej 1957. *Archív mesta Košíc. Archivní správa ministerstva vnitra*, Praha, 1957.
- Halaga, Ondrej 1982. Vývoj jazykovo – národnostnej štruktúry Košíc Separátny výtlačok z Historického časopisu (különlenyomat). *Historický časopis*, 30. évf. 1982/4.
- Henszlmann Imre 1846. Kassa, szabad királyi város. In *Magyarföld és népei*. Pest, 1846. I. füzet. 15–20. p.
- Hroch, Miroslav 1989. Nemzeti újjászületés – európai párhuzamokkal. In Szarka László (szerk.): *Csehország a Habsburg-monarchiában*. Budapest, Gondolat, 1989.
- Kiss László 2005. A szlovák nemzeti tudat születése. *Acta academiae paedagogicae agriensis* XXXII. (Szerk.: Gebei Sándor.) Eger, 2005.
- Miskolczy Ambrus–Vári András 2006. Olvasás a szomszédok világában. Bevezetés. In Klement Judit–Miskolczy Ambrus–Vári András (szerk.): *Szomszédok világi. Kép, önkép és a másiktól alkotott kép*. Budapest, KSH Könyvtár és Levéltár, 2006, 7–15. p.
- Pál Judit 2005. A hivatalos nyelv és a hivatali nyelvhasználat kérdése Erdélyben a 19. század közepén. *Regio*, 16. évf. 2005/1.
- Rázt Kálmán 2000. *A pánszlávizmus története*. Budapest, Lucidus, 2000.
- Skladná, Jana 2005. A szlovák nyelv használata Pozsonyban a 17–18. században. In Czoch Gábor–Kocsis Aranka–Tóth Árpád (szerk.): *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Pozsony, Kalligram, 2005.
- Sokcsevits Dénes 2006. *Magyar múlt horvát szemmel*. Budapest, Magyar a magyarért Alapítvány, 2006.
- Szekfű Gyula 1926. *Szekfű Gyula (szerk.): Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1926.
- Sziklay János–Borovszky Samu 1896. *Sziklay János–Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Abaúj-Torna vármegye és Kassa*. Budapest, Apollo, 1896.
- Tóth Péter 1990. Tóth Péter (szerk.): *Miskolc város tanácsülési jegyzőkönyve I. 1569–1600*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1990.
- Veliky János 1999. *Veliky János (szerk.): Polgárosodás és szabadság. Magyarország a XIX. században*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999.

Wick Béla 1941. *Kassa története és műemlékei*. Kassa, Wiko Litografia, 1941.

Wiedermannová, Oľga 1984. K samosprávě prešovských predmestí In Marsina, Richard (szerk.): *Vývoj správ y miest na Slovensku*. Martin, Osveta, 1984.

TIBOR KŐMÍVES

“A GOODBYE TO THE LATIN LANGUAGE” THE CHANGE OF ADMINISTRATIVE LANGUAGE IN KOŠICE IN 1840

The multilinguality in the Kassa city administration represented a serious issue at the time. The city clerks, notaries and various officials were required to learn proper Latin writing composition. In some positions, only Latin reports were allowed. Yet, some documents made by certain officials are often not composed in this language, sometimes never. The city captain's letters serve as an example, as during Sándor Haske's mandate between 1831 and 1841 all written communication with the city officials happened in German, however, after 1841 he completely switched to Hungarian. The monolinguality embodied in the sole use of the Hungarian language has definitely helped to simplify the processes in the administrative system of Kassa, however the old method of using Latin was still more plausible and natural for most citizens. Because of this, we cannot entirely agree with the public opinion prevailing at the end of the 19th century, according to which the officials “gave up the official use of Latin language with ease and full consent”. They did not only give up Latin, but also a “state of paradise”, as the Hungarian writing and administration has proved more difficult for many of the native German speakers, than the continued former use of Latin in their practice.